

VISSZHANG

ALBERT SÁNDOR

SZÉLJEGYZETEK EGY RÖPIRATHOZ

/Fejér Ádám: Röpirat a humán műveltségről, Szeged, 1991./

Fejér Ádám röpiratának olvasása számomra igen fontos tanulságokkal szolgált, amelyek levonása és a rajtuk való elgondolkodás már önmagában is elegendő alap volna az ilyen jellegű vállalkozások szükségességének igazolására. Még azt a fényűzést is megengedhetem magamnak, hogy — mivel nem recenziót, csupán szubjektív benyomásaimat tükröző széljegyzeteket írok — bizonyos kérdéseket egyszerűen kikerülök, lévén irodalmi problémákban járatlan outsider. Nekem ez a röpirat érdekes és tanulságos olvasmány volt tehát, még akkor is, ha az én számomra nem túl érdekes az a probléma, meg kell-e védeni az avantgárd és posztmodern irányzatot, szabad-e egy kalap alá venni őket, okai vagy okozatai-e a humán műveltség mindannyiunk által tapasztalt általános válságának, stb. Ezek az én számomra elsősorban szakmai problémák. Ami e széljegyzetek megírására késztetett, az maga a vita, a hozzászólásokból kirajzolódó "szellem" gondolkodási szintje, a megközelítések milyensége.

Előzőleg azért édesem néhány szót szólni magáról a röpiratról. Érteni vélem a szerző által felvázolt gondolati ívet, nagyra értékelem a szándék nemességét, a szöveg helyenként magasra csapó szenvedélyességét, a szerző elhivatott, kemény kiállását egy általa fontosnak tartott ügy mellett. Az itt-ott talán túlságosan éles megfogalmazások, a helyenként túlságosan sarkosra sikerült állítások tökéletesen megfelelnek a "röpirat" műfaji követelményeinek, és bár a szerző a bevezetőben hangsúlyozza, hogy "röpiratot, nem értekezést" ír, a vitapartnerek — számomra teljesen érthetetlen módon — egy tudományos értekezés pontosságát, alaposságát kérik rajta számon. Igaz, én talán nem állítottam volna ennyire szembe egymással a zsenit, az irodalmárt és az átlagolvasót, nem ostromoltam volna ennyire a tudományos tevékenységet, a pragmatista megközelítést, és nem csepülném ennyire a technicista szemléletű mai világot, de hangsúlyozom: a röpirat hangvétele "elbírja" ezt a stílust, és nekem tetszik, hogy a szerző vállalja a "régiektől őrzőjének" szerepét, amelyet egyes hozzászólók divatjamúltnak, mások éppen ellenkezőleg, modernnek minősítenek. Nekem ebben a formában is tetszik ez a röpirat, pontosan érzem benne a szándékot és a célt, és helyeslem a törekvést: megmenteni azt a bizonyos eltűnőben lévő "humán műveltséget" addig, amíg még lehet és amíg még nem késő.

Olvasás közben azonban egyre inkább az volt az érzésem, hogy a sokszor

éles, sarkított megfogalmazások az irodalmárok, filológusok és filozófusok körében élénk nemtetszést fognak kiváltani. Hiszen a szerző olyan dolgokat ír, hogy "az igazság lényege szerint mindig műszerű" /26-27/, és közben elmulasztja az "igazság" definiálását, nem tetszik neki a manapság igencsak divatos posztmodern dekonstrukciós módszer és nem szereti az értéktelen vagy kevés humán értéket felmutatni képes technicista /modern/ civilizációt. Az ilyen írjon ósdi Remington írógéppel és ne használjon szövegszerkesztőt! Nem érdemli meg, hogy részesüljön a modern civilizáció technikái "vívmányaiból", hiszen lebecsüli őket!!! Már a röpirat elején éreztem, hogy a "profi" filológusok és irodalmárok, filozófusok és "szellemtörténészek" elsősorban ezt fogják meglátni a szerző írásában, és alapvetően félre fogják érteni a szándékot. Még a különben okos és éles szemű Szőnyi Gy. figyelmét is elkerülte, hogy egy elvi proklamáción nem a gyakorlati megvalósíthatóságot kell elsősorban számon kérni. Olyan ez, mintha A tiszta ész kritikáján valaki azon akadna fenn, hogy nem lehet kivitelezni a gyakorlatban.

A gondolatmenet tehát világos, a fejezetek élén szereplő összefoglalások ("tézisek") önmagukban is elegendőek ahhoz, hogy kirajzolódjék belőlük az érvelés menete. Úgy érzem, a kemény megfogalmazások csak elősegítik a tartalmas vitát, amelyben elgondolások, koncepciók csapnak össze egymással, elősegítve az ellentétes álláspontok kirajzolódását, esetleg egymás kölcsönös módosítását, okos kompromisszumok kialakulását. A várt termékeny vita helyett azonban lehangoló kép tárult elém a hozzászólásokból. Állandóan Heidegger egyik gondolata jutott eszembe, hogy nevezetesen "... érzékelhető a veszély, hogy beszélgetésünk nyelve folyamatosan lerombolja annak lehetőségét, hogy azt mondjuk, amiről beszélgetünk". A beszélgetőtársak ugyanis — úgy tűnik — többé vagy kevésbé szerencsés módon saját megértési szintjükön kezelik, erre "fordítják le" a röpiratban kifejtett gondolatokat. Ez nem feltétlenül alacsonyabb szint, csak más, néha bántóan más. Nem véletlenül hangsúlyozza Bernáth Á. — persze más kontextusban —, hogy "a megértés igényének mértéke és normája határozza meg a megértés lehetőségét és mélységét" /44/. Erre a problémára később még szeretnék visszatérni. De most nézzünk meg egy-két hozzászólást konkrétan is.

Itt van például Balázs M., aki azt kifogásolja, hogy A magyar kultúra helye... végén szereplő fogalommagyarázat "csak arra vállalkozik, hogy az egyes fogalmak saját rendszerén belüli viszonyait tárja fel" /37/. Miért, mire kellene neki vállalkoznia? Miért baj az, hogy ezek a fogalmak egy adott koncepción, egy adott gondolati konstrukción belül utalnak egymásra, "határozzák meg" egymást és ezekben íródik bele egy koncepció? Érthetetlennek és kivitelezhetetlennek tartom Balázs M.-nak azt a kívánságát, amely szerint F.Á.-nak "meg kell indokolnia ezt a fogalomhasználatot, s minden esetben (az én kiemelésem, A.S.) meg kell mondania, hogy a használt fogalmak hogyan viszonyulnak a különböző iskolák terminus technicusaihoz" /37/. A röpirat olvastán különben is lehet látni mindenfajta fogalommagyarázat nélkül is, hogy a szerző alapvetően milyen fogalmi-terminológiai apparátust használ fel gondolatai kifejtéséhez. Így Gausz A.-nak is felesleges rákérdenie: ő is nagyon jól tudja, hogy pl. az "igazság metafizikai koncepciója" ebben a fogalmi rendszerben csakis a heideggeri értelemben értendő.

Nagy kár, hogy ez a fogalmi-terminológiai apparátus a hozzászólók egy része számára teljesen ismeretlen. Szigeti Cs. nyíltan meg is vallja, hogy az ő számára "teljességgel idegen az Ádám által használt nyelv és a nyelvhez tartozó gondolkodástörténeti hagyomány" /37-38/. Ez önmagában még nem volna baj, de minek ezt világgá kürtölni? Ez az idegenszerűség Szigeti Cs.-t, mint írja, állandó "fordításra" kényszeríti. De hát mit kell itt, és főleg mire lefordítani? Mi marad meg a "fordítás" nyomán a szerző gondolataiból? Szigeti Cs. addig fordíttatja Á. gondolatait, ameddig számára a humán műveltség "általánosságban rendkívül elvonatkoztatott, üres fogalom" lesz /39/. Nesze neked, humán műveltség! Pedig a szerző pontosan megmondja, mit ért "humán műveltségen", milyen értékek védelmében emel szót. Ezzel a felfogással lehet egyetérteni vagy egyet nem érteni, lehet bírálni azért, mert konzervatív, elnagyolt, merev vagy akármilyen, csak egyet nem lehet: "üres fogalomnak" nevezi. Persze ha maga a "frame", a szerző által használt "nyelv és a nyelvhez tartozó gondolkodás" érthetetlen valaki számára, akkor nem szabad azon sem csodálkozni, hogy az sem lesz érthető, amit e nyelv segítségével a szerző le akar írni. Sajnos nem egyedül Szigeti Cs., mások érvelése is jól tükrözi, mennyire eltérő fogalmaik vannak a különböző "szellemtudományok" művelőinek olyan fogalmakról, mint "műveltség", "kultúra", "civilizáció", "érték" stb. Ez önmagában még nem meglepő. A meglepő az, hogy mennyire nem képesek kilépni a hozzászólók saját — megmerevedett — fogalmi kereteikből, mennyire nem képesek megérteni (netán elfogadni) egy másfajta megközelítést. Én magam a fordítással kapcsolatban szinte naponta szembetalálkozom ezzel a problémával, a jelenség tehát nem új a számomra. K. Popper egy megjegyzése jut az eszembe, aki szerint "soha nem szabad belemenni a szavakról folyó vitákba, tartsuk mindig távol magunkat a fogalmak megvitatásától", egy W. Gallie nevű angol tudományfilozófus szerint az ilyen fogalmak "lényegükön vitatottak" (essentially contested concepts), amelyekről lehetetlen konszenzusra jutni, és hosszan ír arról, hogy a szellemtudományokban zajló viták éppen az ilyen fogalmak használata miatt válnak egy ponton túl üressé, semmitmondóvá, tartalmatlanná. Az ilyen fogalmakat persze nem definiálni kell (nem is lehet!), hanem pontosan olyan "cross-reference"-szerű metaforikus körülírásokkal kell valamiképpen pontosítani, körülírni őket, ahogyan F.Á. teszi könyve végén. (Természetesen metaforikus körülírásokon nem az olyan megfogalmazásokat értem, mint Balázs M. talicskázás közben összetört téglái.)

A hozzászólók másik "gyermekbetegsége", hogy — feltehetően azért, mert egy pillanatra sem képesek kilépni a saját fogalmi gondolkodásukat állandóan behatároló "frame" merev keretei közül — hozzászólás címén olyan dolgokat mondanak el, amelyek önmagukban igazak, csak mert nem sok konkrét közük van a röpiratban kifejtett gondolatokhoz, egy tapodtat sem viszik előre az ügyet. Mit lehet kezdeni az olyan hozzászólásokkal, mint például Németh J.-é, aki "reméli, hogy nem igazán érti F.Á. gondolatait" /45/, majd elmondja, hogy őt — "mint a reneszánsz kori és klasszicista kultúra imádóját" — zavarja az anyagi civilizáció és a humán kultúra szembeállítás. Lehet, hogy ebben a részletkérdésben a szerző valóban félreérthetően fogalmazott, mégis figyelemreméltó (lásd Bernáth Á. fentebb idézett megjegyzése!), hogy Németh J.-nek az egész röpiratból ez tűnt fel. A röpirat

alapvetően nem erről szólt. Ilyen alapon azt is mondhatnánk, hogy a Bűn és bűnhődés c. regény arról szól, hogy egy pétervári elvetemült gyilkos valamiféle zavaros ideológiai okoktól vezérelve megölt két szerencsétlen öregasszonyt.

Bernáth Á. és Szalma N. okos dolgokat mond mű és szöveg, értelmezés és elemzés különbségeiről, nekem mégis úgy tűnik, önmagukban ezek az okos állítások sem kapcsolódnak a röpiratban kifejtett elvi problémákhoz. Nyilvánvalóan igaza van abban Fabiny T.-nak, hogy nincs (nem lehetséges) "minden elfogultság nélküli értelmezés", és ez rávilágít a megértés-értelmezés sokáig elhanyagolt szubjektív jellegének hangsúlyos szerepére, de ezek a gondolatok sem jutnak el egy megvitatható állítás megfogalmazásig. Megpróbálom elmagyarázni, mire gondolok, és talán ez az, amit a legjobban hiányolok a hozzászólásokból.

Az én számomra például egy műalkotás a tárgyiasult lét és a tárgyiasult idő találkozása. Ime egy lehetséges megközelítés. De felfoghatom a műalkotást úgy is, mint valamiféle isteni kinyilatkoztatást. Ez is egy lehetséges megközelítés. Lehet a műalkotás számomra egy kultúra szignifikáns eleme is. Ez is lehetséges megközelítés. (Nevezhetjük az elsőt filozófiai, a másodikat teológiai, a harmadikat szemiotikai megközelítésnek.) Koherens tudáshoz, termékeny vitához nem akkor jutunk el, ha minden lehetséges módon megpróbáljuk összemenni ezeket a megközelítéseket, ha mindenáron megpróbáljuk "lefordítani" őket egymás nyelvére és fogalmaira, hanem csakis akkor, ha megpróbálunk egy rendszeren belül maradni, és magát a rendszert fejlesztve eljutni a tudáshoz ("igazsághoz"). Vegyük az első lehetséges megközelítést. Nyilvánvalóan először meg kell határoznom magát a problémát, azután egymáshoz viszonyítva, kölcsönös meghatározottságukban szemügyre kell vennem "dolog" és "mű" viszonyát, ebből eljuthatok "dolog" és "mű" lényegének ("fogalmának") megértéséhez. (Analog példa: a saussure-i rendszerben langue és parole csak egymás mellett, kölcsönös egymás-meghatározásában érvényes, a kettő egymást feltételezi és meg is határozza; külön-külön mást jelentenek, mint a kettő együtt.) E tudás birtokában már elgondolkozhatok azon: milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy egy dolgot műalkotásnak tekinthessek. Ehhez megint új fogalmakat kell bevezetnem (például: "érték"), tovább árnyalnom, megkötések stb. bevezetnem, és így — fokról fokra előre haladva — juthatok el végül /?!/ egy olyan fogalmi-terminológiai rendszer kialakításához, amelynek elemei egymásra utalva szignifikáns módon meghatározzák egymást, mondanak valamit egymásról. Ehelyett mit látunk a hozzászólásokban? Innen-onnan összeszedett, a koherens végiggondolásnak nyomát sem mutató fogalomrendszerrel "szedik fzekre" F.Á. röpiratát, az egyedül üdvöztőnek tartott "dekonstrukciós technikával" próbálva szétrombolni a meg sem értett gondolatkonstrukciót.

Kidolgozott, ezen a szinten kialakult fogalomrendszert egyedül Szőnyi Gy. terjedelmes hozzászólásában értelmeztem, egyedül itt éreztem úgy, hogy ezúttal két — nagyjából egyenlő szinten kidolgozott — koncepció ütközik meg egymással. Nekem, az irodalmi problémákban járatlan kívülállónak üdítően hasznosak voltak Szőnyi fejtegetései az általam kevésbé ismert irodalomelméleti problémákról, úgy látom, szellemesen véd meg olyan dolgokat, amelyeket a szerző a röpiratban meg sem említ, viszont — óh, korunk technicista szemlélete! — magát a koncepciót

kivitelezhetetlennek tartja. Ez persze szíve joga, végül is — ezt Ádám is jól tudja — a pragmatikai szempontokat *teljesen* nem lehet mellőzni egy ilyen eleven, mai probléma megvitatásakor, mint a "humán műveltség" térvesztése (a teljes megsemmisülés apokaliptikus víziójával a háttérben).

Hát... egyelőre ennyi jutott eszembe a röpirat olvasása közben. Ha lehet, még nagyobb érdeklődéssel várom a folytatást.